

CETINSKA KULTURA - RANA FAZA, SAMOSTALNA KULTURA ILI INTEGRALNI DIO ENEOLITIKA

BRUNISLAV MARIJANOVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 903"636/637"(497.5)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 1997-12-01
Received

U članku se obrađuje problem geneze cetinske kulture. Polazeći od danas važeće periodizacije ove kulture u kojoj je njezina rana faza pouzdano datirana u razvijeni eneolitik i početak ranog brončanog doba (bronca A1 u srednjoeuropskom smislu), te komparirajući tipološke i ornamentalne odlike s odgovarajućim eneolitičkim pojavama na onim nalazištima šireg jadranskog prostora koja ne pripadaju cetinskoj kulturi, autor zaključuje kako se u ranoj fazi ove kulture još uvijek ne može govoriti o samostalnoj kulturnoj manifestaciji. U toj fazi razvoja ona je još uvijek integralni dio razvijenog eneolitika jadranskog područja, a u samostalnu kulturnu manifestaciju izrasta u klasičnoj fazi koja u cjelini pripada ranom brončanom dobu.

"Problem geneze cetinske kulture svodi se u osnovi na pitanje koji su osnovni etnički slojevi i elementi, u kojem omjeru i kakvim mehanizmima sudjelovali u nastanku njenog ranog, početnog oblika ...definiranog kao njen prvi stupanj".¹

Ovim, metodološki potpuno ispravno formuliranim pristupom, započeli su I. Marović i B. Čović svoj prilog rješavanju toga problema, te ponudili do sada najtemeljitiju njegovu analizu i odgovarajuća rješenja. Naravno, predložena rješenja zasigurno ne pretstavljaju zadnju riječ u tom smislu i daljnje nadopune uslijedit će suglasno budućim terenskim istraživanjima i studiranju nove građe. Jedna mogućnost, čini mi se, otvara se već sada barem kada je riječ o samom početku cetinske kulture u formulaciji citiranih autora. Dakako, riječ je o onoj fazi njezina razvoja koju autori argumentirano i s pravom postavljaju unutar

¹ I. MAROVIĆ - B. ČOVIĆ, 1983, 223.

kronoloških okvira eneolitika i prijelaza u rano brončano doba u smislu srednjoeuropske kronologije.² Osnovu za takvo njezino opredjeljenje predstavljali su, kao što je poznato, nalazi iz slojeva u Škarinom Samogradu, gomile br. 1, 4 i 8 iz Ograđa (Vid kod Metkovića), gomile 19 (grob br. 3), 53 i 87 iz Rudina (selo Cetina), gomila br. 2 iz Šepurina, te gomile br. 1, 3 i 5 s lokaliteta Gomile više lada u selu Čitluk, kojima autori dodaju i sloj s cetinskim nalazima u Ravlića pećini.³

Razumije se, navedenim nalazištima danas se mogu dodati i neka druga, a da se pri tome njihov sadržaj nikako ne promijeni, osim, dakako, u smislu obogaćivanja ukupno raspoložive građe. No, upravo ta činjenica i dopušta jedan ovakav pokušaj promatranja te faze cetinske kulture iz nešto drukčijeg kuta. Međutim, da bi smisao tog pokušaja bio sasvim jasan treba najprije podsjetiti na temeljne vrijednosti njezine rane faze u formulaciji I. Marovića i B. Čovića.

U vezi s tim treba odmah ukazati na dvije važne činjenice. Prvo, da je pri izdvajanju ranog stupnja cetinske kulture najvažniju ulogu imao keramički materijal, jer su druge vrste nalaza zastupljene u krajnje skromnom opsegu; i drugo, da zbog stanovitih tipoloških razlika autori odvojeno promatraju nalaze iz gomila i naselja.

Međutim, kako bih otklonio svaku mogućnost nesporazuma i najasnoća u daljnjem izlaganju, držim nužnim ne samo slijediti taj metodološki pristup nego i u cijelosti prenijeti onaj dio izlaganja citiranih autora koji se odnosi na tipološke i ornamentalne karakteristike ovog stupnja cetinske kulture.

Kada je riječ o naseobinskoj keramici, svoja zapažanja, temeljena najvećim dijelom na nalazima iz Škarinog samograda, autori su iznijeli u sljedećem obliku:

Među grubom, masivnom keramikom nalaze se duboke, loncima slične, terine s kratkim, izdvojenim vratom izrazito eneolitičkog oblika, te drugi oblici lonaca s visokim vratom koji često imaju široko prstenasto ojačanje s vanjske strane usta; to jačanje često je odozdo ukrašeno utiskivanjem prsta u nizovima koji odaju izgled slijepih arkada. U grubo posuđe spadaju i lonci slični vrčevima, s istaknutim ramenom i kraćim vratom na kojem se nalazi tunelasta ili manja trakasta drška. Na grubom se posuđu općenito dosta često gornja, ravna ploha usta ukrašava utiskivanjem prsta, a na isti način se ukrašavaju aplicirane plastične trake (rebra) na ovakvom posuđu. Nađeno je i nekoliko ulomaka grubljih posuda s barbotiniranom površinom.

U grupu fine keramike spadaju najvećim dijelom terine i pehari. Ovdje su, ipak najbrojnije terine različito profiliranih oboda kojima je gornja ploha nešto šira, horizontalna ili ukošena, blago ili oštro odsječena prema dnu posude. I na nekim terinama postoje prstenasta ojačanja s vanjske strane usta, isto kao i na ulomcima jedne grupe finijih posuda vjerojatno pehara. U manjem broju javljaju se ulomci pehara koji imaju ovalni, odnosno ovalnospljoštenu trbuh i cilindrični vrat na kojem je iksoidna trakasta ručica. Jedan od tih ulomaka je ukrašen jednostavnim udubljenim linijama koje odaju početak tipične trakaste ornamentike, dok je drugi, posve očuvani, mali pehar ovog tipa još neornamentiran. Od ukrašene keramike iz ovog horizonta svakako valja istaknuti

² ISTI, 1983, 197.

³ ISTI, 193, 196.

dio jedne kuglaste posude, smeđe, veoma dobro uglačane površine na kojoj se vidi zonalni cik-cak ukras i početak ornamenta izvedenog pomoću fino nazubljenog točkića. Taj ukras mogao bi biti nasljeđe ili rezultat utjecaja kulture zvonastih pehara. Tradiciji tzv. jadranskog tipa ljubljanske kulture može se pripisati mali broj ulomaka, ukrašenih pomoću kotačića. Kod jednih, dva plastična niza cik-cak ornamenta dijeli jedna tanka pruga, a kod drugih takva pruga odjeljuje dva niza plastičnih ukrasa nalik na meandar. Neki drugi ulomci, ukrašeni pomoću kotačića, možda bi mogli biti rezultat samostalnog upliva kulture zvonastih pehara. Kraju ovog horizonta pripada i jedan glineni poklopac, ukrašen nizovima žigosanih trouglova.⁴

Što se tiče nalaza iz gomila, autori su svoja zapažanja formulirali na ovaj način:

Od finije keramike iz gomila prvog stupnja cetinske kulture spominjemo na prvom mjestu ulomke posuda tankih stijenki - vjerojatno pehara - koje imaju prstenasto ojačanje s vanjske strane usta, a očito su istog tipa kao i one iz horizonta ovog stupnja u Škarinom samogradu. Osim u Ograđu (gomile br. 1 i 8) ulomci ovakvih posuda nađeni su i u nekim gomilama ovog stupnja oko rijeke Cetine, npr. u Rudinama, gomila br. 19. Neornamentirani pehari s jednom trakastom ili iksoidnom ručicom od kojih su neki zdepastiji, a neki imaju elegantniju, već cetinsku formu također su karakteristični oblici ovog stupnja. Najzad, u jednoj od najmlađih gomila ovog stupnja zastupljeni su i prvi primjerci ornamentiranih cetinskih pehara, kao i jedna posuda tipa Kotorac. Ova posljednja ima perforacije na ramenu, te je po svoj prilici imala posebnu namjenu u kultu. Iz iste gomile potječe i jedna kuglasta posuda ravnog dna s izrazitim, cilindričnim vratom, kao i jedna mala, neornamentirana, a ulomak vrata jedne posude istog tipa iz gomile br. 1. u Ograđu potvrđuje da se radi o formi karakterističnoj za ovaj stupanj. Ove posude imaju u pravilu supkutane horizontalne ušice, što - pored oblika i ukrasa, potvrđuje njihovo eneolitičko porijeklo. Terine s proširenim, prema unutrašnjem dijelu, zakošenim obodima nisu naročito česte u gomilama ovog stupnja, ali su dokumentirane s nekoliko neukrašenih ili ukrašenih primjeraka.

Gruba keramika je rjeđe zastupljena u gomilama ovog stupnja. Obično se radi o sitnijim ulomcima pa nije moguće sigurnije ustanoviti oblike. Jedino su u Ograđu nađene čitave grube posude jajastog oblika sa po četiri jezičaste ručice.

Kako je rečeno, dobar dio finije, a i grube keramike ovog stupnja iz gomila je neukrašen. Ornamentika, kako na finijem, tako i grubljem posudu, može se u osnovi podijeliti na onu koja pripada eneolitičkom stilskom repertoaru, te na primjerke koji reprezentiraju prvu fazu u oblikovanju specifičnog cetinskog stila. Kako izgleda, u okviru ovog posljednjeg još se ne pojavljuju trake, trouglovi i drugi motivi ispunjeni žigosanim trouglovima, što će biti karakteristika sljedećeg stupnja.⁵

Kako se to iz prenesenog dijela studije o cetinskoj kulturi može sasvim jasno vidjeti, u keramografiji njezine rane faze potpuno dominiraju tipološke i

⁴ ISTI, 1983, 209-210.

⁵ ISTI, 1983, 210-211.

ornamentalne odlike eneolitičkog karaktera, dok su pojave svojstvene klasičnoj fazi zastupljene u neusporedivo manjoj mjeri i poglavito su vezane za najmlađe sedimente eneolitičkog sloja Škarinog samograda i najmlađe gomile koje je moguće pripisati ovom razvojnem stupnju. S druge strane, osim malobrojnosti, nalazi koji karakteriziraju klasičnu fazu ove kulture, a u manjoj mjeri su zastupljeni već i pri kraju ove, još uvijek nisu u dovoljnoj mjeri tipološki formirani i nemaju sva ona obilježja koja će dobiti tijekom daljnjeg razvoja.

Ovakav međusobni odnos navedenih keramografskih odlika ove faze sasvim je prirodan ako se ima u vidu i njezin relativnokronološki položaj, odnosno datiranje u eneolitik i prijelaz u rano brončano doba, pa je stoga i normalno što autori pri deskripciji keramografskih odlika dosta često koriste termine kao što su: *eneolitičko porijeklo*, *eneolitički oblik*, *eneolitički stilski repertoar* i dr.

Ono što boljim poznavateljima eneolitika jadranskog područja i njegova zaleđa ovdje odmah pada u oči jest činjenica da se tipološke odlike i ornamentalna svojstva karakteristična za ovu fazu razvoja cetinske kulture javljaju na čitavu nizu nalazišta - Ravliča pećina IIIA,⁶ Varvara A1,⁷ Hateljska pećina III,⁸ Lazaruša IIa-b,⁹ Grapčeva spilja,¹⁰ Vela spilja,¹¹ Gudnja,¹² Odmuť¹³ i dr. - pa u tom smislu ne predstavljaju isključivo odliku ni rane faze ove kulture niti eneolitika cetinskog prostora. S druge strane niti na jednom od navedenih nalazišta ne može se govoriti o cetinskoj kulturi kao jasno izdiferenciranoj i koherentnoj manifestaciji. Štoviše, na svim ovdje navedenim, ali i drugim nalazištima, ovi elementi, predstavljaju samo jednu od brojnih komponenata različitog podrijetla koje, isto tako različitim mehanizmima, ulaze u kulturnu sliku eneolitika šireg jadranskog prostora i njegova zaleđa, dajući mu izgled vrlo složena mozaika. Isto tako, treba posebno istaknuti i činjenicu da sve navedene pojave koje prema I. Maroviću i B. Čoviću određuju kulturni izraz rane faze cetinske kulture, premda nisu naročito brojne, ni na drugim nalazištima - mislim na onim koje nije moguće povezati s ovom kulturom - nisu ništa brojnije zastupljene, a nisu ni vezane za neke posebne dijelove kulturnog sloja razvijenog eneolitika, nego se javljaju tijekom čitavog njegova trajanja. Ista konstatacija vrijedi i za druge pojave koje s cetinskom kulturom nemaju nikakva dodira u smislu isključive pripadnosti ili izvornosti, nego su vezane za sasvim druga područja i za druge kulturno-etničke manifestacije. Tu prije svega mislim na ukrase u stilu tzv. "jadranskog tipa ljubljanske kulture" i barbotino keramiku, koje, kako se to iz citiranog dijela studije može sasvim dobro vidjeti, karakteriziraju i stupanj 1. cetinske kulture.

O kulturnom sadržaju eneolitika šireg jadranskog prostora i njegovoj periodizaciji svoje mišljenje iznio sam nekoliko puta,¹⁴ pa izloženu argumentaciju

⁶ B. MARIJANOVIĆ, 1981, T. XXXII, 1-4, T. XXXIV, 1-9, T. XXXV, 3, T. XXXVI, 1-6.

⁷ B. ČOVIĆ, 1978, 38-49, sl. 619, T. II, 5-6, T. IV, T. V, 4-5.

⁸ B. MARIJANOVIĆ, 1998 (u tisku).

⁹ Isto.

¹⁰ G. NOVAK, 1955, 120 i d., T. XCIV, T. CXX.

¹¹ B. ČEČUK, 1995, 36, F. 35, F. 36-37, F. 47.

¹² B. ČOVIĆ, 1983, 109.

¹³ Č. MARKOVIĆ, 1985, T. XXVI, 1,4,6-7.

¹⁴ B. MARIJANOVIĆ, 1991, 185 i d.; ISTI, 1991a, 215 i d.; ISTI, 1992, 5 i d.; ISTI, 1992a, 71 i d.; ISTI, 1994, 53 i d.; ISTI, 1997, 31 i d.; sve s navedenom literaturom.

ovdje ne treba ponavljati. U vezi s tim dovoljno je podsjetiti samo na zaključak o tome s kojim komponentama treba računati u ukupnoj slici razvijenog eneolitika ovog područja. To su, prije svega, posude s cilindričnim ili ljevkastom proširenim vratom na čijem obodu je u najvećem broju slučajeva izvedeno prstenasto zadebljanje; zatim, konične ili poluloptaste posude s proširenim i kosim obodom na kojem je koji put izvedeno prstenasto zadebljanje; žlijebljena i *Schnur*-keramika; potom, keramika s ukrasom u stilu "Ijubljanske kulture", barbotino keramika, te keramika s ukrasima tipičnim za ranu fazu cetinske kulture (prije svega mrežasto šrafirane vodoravne trake).

Što se tiče podrijetla pojedinih komponenti, unatoč različitim mišljenjima koje je u tom pogledu moguće naći u postojećoj literaturi, danas je nedvojbeno sljedeće:

Prvo, posude s cilindričnim ili ljevkastim vratom i prstenastim zadebljanjem oboda pripadaju lokalnoj keramičkoj produkciji i imaju nedvojben autohtoni karakter. To dokazuje njegova koncentracija upravo na ovom prostoru, kao i činjenica da se, premda u malom broju, pojavljuje već na kraju ranog eneolitika, odnosno stupnja obilježena kaneliranom keramikom.¹⁵

Drugo, konične i poluloptaste posude s proširenim kosim obodom, također, pripadaju lokalnoj keramičkoj produkciji, ali su izvorno vezane za kulturne grupe donjeg Podunavlja i istočnog Balkana, a u keramografiji jadranskog eneolitika ulaze najvjerojatnije kao posljedica kulturnih utjecaja s područja za koje su izvorno vezane.¹⁶

Treće, tzv. žlijebljena izvorno je, također, vezana za kulturne grupe s istog područja kao i posude s proširenim kosim obodima, a na jadranskom prostoru ograničena je na njegov južni dio. U nastanku ove keramičke vrste treba odbaciti sve kombinacije u smislu njezina izjednačavanja s lasinjskom kulturom ili njezinim utjecajem.¹⁷ Ova keramička vrsta i na svom matičnom prostoru redovito je asocirana sa *Schnur*-keramikom,¹⁸ a i na nekim jadranskim nalazištima se isto tako nalazi u zajednici s tom keramičkom vrstom. U najvećem broju slučajeva ovu keramičku vrstu nije moguće dovesti u vezu s prisutnošću i njezinim autentičnim nositeljima, ali pojedina nalazišta, kao što je npr. gradina Guvnine, ne dopuštaju ni potpuno isključivanje manjih populacijskih infiltriranja na širi jadranski prostor. Na isti način treba promatrati i prisutnost *Schnur*-keramike.

Četvrto, keramika s ukrasima u stilu "Ijubljanske kulture", ne pretstavlja odraz prisutnosti samostalne kulturne manifestacije jer ju ni u jednom nalazištu nije moguće dokazati u posebno izdiferenciranim slojevima ili zatvorenim nalazima. Njezina prisutnost je, također, najvećim dijelom posljedica kulturnih utjecaja, premda se ne može do kraja isključiti ni mogućnost manjih populacijskih penetracija.¹⁹

¹⁵ Usporediti i B. ČOVIĆ, 1983, 109.

¹⁶ Usporediti ISTI, 1983, 107-108.

¹⁷ Č. MARKOVIĆ, 1974, 6, 11-12; ISTI, 1985, 34-36, 42-43, 82-83; S. DIMITRIJEVIĆ, 1979, 369; N. PETRIĆ, 1981, 6-7; Š. BATOVIĆ, 1988, 56; B. GOVEDARICA, 1989, 208 i d.; usporediti s B. ČOVIĆ, 1991a, 69 i d.

¹⁸ B. ČOVIĆ, 1991, 56.

¹⁹ B. MARIJANOVIĆ, 1991a, 215 i d. s kritičkim pregledom ranijih teza.

Napokon peto, barbotino keramika najvjerojatnije pripada vučedolskom kulturnom krugu, ali, unatoč njezinoj relativnoj brojnoj zastupljenosti, značajniju prisutnost vučedolske populacije na jadranskom prostoru, također, nije moguće dokazati.²⁰

Već i na temelju ovako izloženih odlika razvijenog eneolitika jadranskog područja i njegova zaleđa, evidentno je da sve njegove komponente karakteriziraju i ranu fazu cetinske kulture, ili, obratno, sve one pojave koje su autori izdvojili kao tipske odlike cetinske kulture na isti način predstavljaju i tipska obilježja razvijena eneolitika šireg jadranskog područja. Isto tako, pitanje specifične trakaste ornamentike, o čijem se podrijetlu i izvorima autori nisu kategorički izjasnili, ali su upozorili na veliku sličnost s odgovarajućim pojavama na nalazištu Ezero,²¹ danas ima drukčiju dimenziju. Naime, na temelju jednog nalaza u Hateljskoj pećini III, za koji vrlo dobre analogije doista postoje na netom navedenu lokalitetu u Trakiji, s velikom vjerojatnošću se može pretpostaviti utjecaj upravo te kulture u nastanku ove vrste ukrasa u cetinskoj kulturi. Međutim, taj utjecaj je ostvaren znatno prije formiranja klasične faze cetinske kulture, dakle u vrijeme razvijenog eneolitika jadranskog područja, pa, prema tome, više i ne predstavlja potpuno stranu pojavu, a u okviru cetinske kulture doista ima značenje naslijeđa jadranskog eneolitika.²² U istom kontekstu, vjerojatno treba promatrati i urezane krivocrtne ornamente, koji su mogli nastati po uzoru na odgovarajuće pojave u ornamentici tzv. žlijebljene keramike koja, neovisno o mehanizmima koji ju donose na područje južnog Jadrana, u cetinskoj kulturi, također, pripadaju eneolitičkom naslijeđu.²³ Promatrano s tog stajališta, dakle imajući u vidu nedvojbenu eneolitički karakter ovih pojava na velikom broju jadranskih nalazišta, njihovu etnokulturnu raznorodnost, značenje tih istih komponenta u fizionomiji ranog stupnja cetinske kulture, te isto tako eneolitički karakter specifično cetinskih ukrasa - urezana trakasta ornamentika - može se postaviti pitanje: predstavlja li u svojoj ranoj fazi cetinska kultura doista već sasvim zasebnu kulturno-etničku manifestaciju ili to postaje tek u svojoj klasičnoj fazi? Naime, ako su one pojave koje se smatraju odlikama prve faze cetinske kulture istovremeno sastavni dio i eneolitika Jadrana, onda je potpuno jasno da se mora raditi i o jedinstvenu kulturnom horizontu, neovisno o broju i raznorodnosti komponenata koje sudjeluju u tvorbi njegove fizionomije. S druge strane, kako se formiranje ne samo ove nego i svake druge kulture ne može odvijati na širokom prostoru kakav je onaj na kojem se te pojave javljaju, odgovor na netom postavljeno pitanje morao bi se formulirati na drugačiji način. Odgovor na to pitanje, čini mi se, ponudili su i sami autori konstatirajući najprije da *ona izrasta iz jedne šire populacijske osnove. Ta osnova je već sama po sebi bila etnički i kulturno vrlo složena: sačinjavali su je ostaci starog jadranskog neolitičkog stanovništva koji su u toku starijeg i srednjeg eneolitika postepeno preslojavani uzastopnim valovima doseljenika u koje su se najzad pretopili, tako da je novi (indoeuropski) element posve preovladao. U toku kasnog eneolitika, uz*

²⁰ ISTI, 1994, 53 i d.

²¹ I. MAROVIĆ - B. ČOVIĆ, 1983, 230.

²² B. MARIJANOVIĆ, 1992a.

²³ A. BENAC, 1957, T. II, 4; ulomak s iznimno sličnim ukrasom pronađen je u Lazaruši i pripada tamošnjoj fazi IIa-b; B. MARIJANOVIĆ, 1998 (u tisku).

uticaje, a u nekim slučajevima i uz fizičko (biološko) sudjelovanje nekih zapadnobalkanskih i drugih grupa (lasinjske, ljubljanske, vučedolske, zvonastih pehara) - iz te šire osnove izdvojila se zasebna etnokulturna skupina, zajednica koju nazivamo nosiocima cetinske kulture. Na prelazu u rano brončano doba ta je zajednica već posve oblikovana, s određenim tipom društvene organizacije i privrede, s vlastitim načinom života, religioznim poimanjima i kultovima, te sa specifičnim estetskim shvaćanjima izraženim u dekorativnom sustavu keramičke proizvodnje - cetinskom stilu.²⁴

Ostavljajući ovdje po strani pitanje fizičke prisutnosti, točnije opsega te prisutnosti, nositelja drugih etnokulturnih manifestacija, zatim pitanje periodizacije eneolitika ovog područja u kojem autori vide tri faze razvoja, te pitanje sudjelovanja lasinjske kulture u formiranju cetinskog ukrasnog stila, o čemu sam već iznio svoje mišljenje (a i sam B. Čović je u vezi s tim nedavno korigirao svoj stav),²⁵ citirana interpretacija odražava stvarni karakter procesa formiranja cetinske kulture. Na prijelazu u rano brončano doba ona doista postaje posve oblikovana i koherentna kultura, ali u tom procesu, u stvari, izrasta iz razvijenog eneolitika, vrlo složenog i u etničkom i u kulturnom pogledu, čiji sastavni dio pretstavlja i ona sama. Točnije, rana faza cetinske kulture ni po čemu se ne razlikuje od kulturnog sadržaja drugih nalazišta tog vremena, a tek na njegovu kraju i na početku brončanog doba na jednom dijelu istočnojadranskog prostora, onog oko toka rijeke Cetine, nastaje nova kulturna manifestacija, jednako kao što u drugim područjima istodobno nastaju druge kulture brončanog doba.

LITERATURA

- BATOVIĆ, Š., 1988. - Šime Batović, Osvrt na područje Dubrovnika u prapovijesti, *Izdanja HAD*, .12
- BENAC, A., 1957. - Alojz Benac, Zelena pećina, *GZM*, n.s., 12.
- ČEČUK, B. - RADIĆ, D., 1995. - Božidar Čečuk - Dinko Radić, *Vela spilja, Pretpovijest otoka Korčule, Katalog izložbe, Vela Luka*.
- ČOVIĆ, B., 1978. - Borivoj Čović, Velika gradina u Varvari - I dio (slojevi eneolitika, ranog i srednjeg bronзанog doba), *GZM*, n.s., 32.
- ČOVIĆ, B., 1983. - Borivoj Čović, Eneolitski supstrat, *PJZ*, 4.
- ČOVIĆ, B., 1991. - Borivoj Čović, Vrpčasto ukrašena keramika na istočnoj jadranskoj obali i njenom zaleđu, *Starinar*, 40-41, Zbornik M. Garašanina.
- ČOVIĆ, B., 1991a. - Borivoj Čović, Eneolitska žljebljena keramika na istočnoj jadranskoj obali i njenom zaleđu, *Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu, Posebna izdanja ANUBIH*, 95-27.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1979. - Stojan Dimitrijević, Problem eneolita na istočnoj jadranskoj obali, *PJZ*, 3.
- GOVEDARICA, B., 1989. - Blagoje Govedarica, O kulturnom i kronološkom položaju nalaza ljubljanske kulture na jadranskom području, *AV*, 39-40.

²⁴ I. MAROVIĆ - B. ČOVIĆ, 1983, 231.

²⁵ B. ČOVIĆ, 1991a, 74-75. U toj studiji obrađeni su svi danas poznati nalazi ove keramike, te je donesen kritički pregled svih ranijih teza o njezinu podrijetlu.

- MARIJANOVIĆ, B., 1981. - Brunislav Marijanović, Ravliča pećina (Peć Mlini), *GZM*, n.s., 35-36.
- MARIJANOVIĆ, B., 1991. - Brunislav Marijanović, Kasna hvarsko-lisičićka kultura u eneolitu, ANUBIH, *Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu*, Posebna izdanja, 95-27.
- MARIJANOVIĆ, B., 1991a. - Brunislav Marijanović, Ljubljanska kultura na istočnoj jadranskoj obali, *VAHD*, 84.
- MARIJANOVIĆ, B., 1992. - Brunislav Marijanović, Neka pitanja eneolitika istočnog Jadrana, *Diadora*, 14.
- MARIJANOVIĆ, B., 1992a. - Brunislav Marijanović, Prilog rješavanju problema podrijetla trakaste ornamentike na keramici cetinske kulture, *PPUD*, 32.
- MARIJANOVIĆ, B., 1994. - Brunislav Marijanović, Vučedolska kultura na istočnoj jadranskoj obali, *VAHD*, 86.
- MARIJANOVIĆ, B., 1997. - Brunislav Marijanović, Vučedolska kultura na istočnoj jadranskoj obali, *Godišnjak CBI*.
- MARIJANOVIĆ, B., 1998. - Brunislav Marijanović, *Prilozi za prapovijest u zaleđu jadranske obale* (u tisku).
- MAROVIC, I. - ČOVIĆ, B., 1983. - Ivan Marović - Borivoj Čović, Cetinska kultura, *PJZ*, 4.
- MARKOVIĆ, Č., 1974. - Čedomir Marković, The Stratigraphy and Chronology of the Odmut Cave, *AI*, 15.
- MARKOVIĆ, Č., 1985. - Čedomir Marković, *Neolit Crne Gore*, Beograd.
- NOVAK, G., 1955. - Grga Novak, *Prehistorijski Hvar*, Zagreb.
- PETRIĆ, N., 1981. - Nikša Petrić, Uvod u prehistoriju dubrovačkog područja, *VAMZ*, 3.s., 14.

Brunislav Marijanović: THE CETINA CULTURE - EARLY PHASE: AN INDEPENDENT CULTURE OR AN INTEGRAL PART OF THE COPPER AGE

S u m m a r y

Taking over from the study of the Cetina culture the segment that deals with its genesis and the cultural content of the initial phase of its development (Cetina 1), which has been dated to the Copper Age and the early Bronze Age (Bronze A1 in the and that it Middle European sense), the author compares its typological features and developmental phases with the typological features of the developed Copper Age on the broader territory of the Adriatic coast and its hinterland. Establishing that the Age of Copper of this area was culturally very heterogeneous and that many components participated in its formation and that, in this sense, there is a great correspondence, even identity, between the phenomena considered to be typical features of the early phases of Cetina culture and the cultural content of the developed Copper Age of numerous other excavation sites that do not belong to this culture, the author comes to the conclusion that the early phase of Cetina culture is an integral part of this Age of Copper and that it expresses itself as an independent and original manifestation only during the early Bronze Age. In this process of formation it adopts and reinterprets some of the ornamental and typological features which through different mechanisms entered the cultural inventory of the Adriatic region already during the period of the developed Copper Age.